

Unum – verum – bonum

v Komenského metafyzických spisech
v komparaci s cestou k obrazu Trojice
v Augustinově díle *De civitate dei*
a pohybem existence u Jana Patočky

Zuzana Svobodová

SVOBODOVÁ, Z.: *Unum – verum – bonum* in Comenius' metaphysical writings in comparison both with the path to the image of the Trinity in Augustine's *De civitate dei* and with the movement of existence in the philosophical works of Jan Patočka. *Studia Aloisiana* 1/2022.

The paper compares Comenius' usage of the terms *unum*, *verum* and *bonum* in his metaphysical writings both with the expression of the image of the Trinity in *De civitate dei* by Aurelius Augustinus and with the concept of existence as three basic movements in the philosophical work of Jan Patočka. The purpose of the text is to show, despite the differences in historical periods, language and life experience, the possible similarity or connection of the vision that Augustine, Comenius and Patočka mediate in their works.

Keywords: Comenius, Aurelius Augustinus; Jan Patočka; God; truth; good; unity; metaphysics; Trinity

Uvedení do tématu

Ve společensky, politicky, nábožensky kritické době 17. století vytvořil Jan Amos Komenský velkolepé dílo s latinským názvem *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* (zkráceně *Consultatio*), v němž shrnuje své dosavadní myšlení a nápravné snahy, které se mají týkat všech věcí lidských, ve všem, se vší důkladností (*omnes, omnia, omnino*).¹ Hned upozorňuje, že pokud nebude lidstvo dbát univerzálních snah, bude takové částečné úsilí vždy a všude marné. Nápravná snaha je tedy motivována touhou čelit marnosti. Věcmi lidskými rozumí tento myslitel vše, co se týká filosofie/vědy (*philosophia/*

¹ Srov. též KOMENSKÝ, J. A.: *Cesta světla*. Praha : Mladá fronta, 1992, s. 19.

scientia; vzdělanosti), politiky (státního zřízení, *politia*) a náboženství (religio).² Sám rozvrhuje *Obecnou poradu o nápravě věcí lidských*, dílo, které zůstane v mnoha částech nedopracováno, do sedmi knih, přičemž celé dílo promyšleně organizuje, strukturuje.³ Jádrem či srdcem tvoří knihy tři: Pantaxia (Všeobecné uspořádání věcí) neboli Pansofia, Pampaedia (Všeobecné zušlechťování myslí) a Panglottia (Všeobecné zušlechťování jazyků). Tomuto jádru předchází dvě knihy: Panegersia (o všeobecném probouzení, úvod celé *Consultatio*) a Panaugia (Všeobecné světlo, základ vlastní soustavy o nápravě). Podobně jako před trojčlenným jádrem i po něm následují opět dvě knihy: Panorthosia (Všeobecné napravování, završení soustavy o nápravě), Pannuthesia (o všeobecném povzbuzování, v níž má *Consultatio* poslední knihu, kterou Komenský nazývá „Zavírka“). Vlastní jádro *Consultatio* se týká tedy uspořádání všech věcí, uspořádání všeho smýšlení a uspořádání všech jazyků. Jak je z této struktury zřejmé, jádro tvoří trojí ohled: na věci, myšlení, řeč.

Vzhledem k tomu, že Komenský toto dílo za svého života nevydal a redakce celého spisu musela být svěřena jiným (většinu této redakční práce zajistil K. V. Nigrinus⁴), kteří si zjevně s některými částmi rukopisu nevěděli moc rady, tak dnes sice máme vydaný text, ale na mnoha místech jsme odkázáni jen na základní rozvržení a poznámky, nicméně celkový obraz o záměru díla si lze utvořit. Pro účely tohoto textu se soustředím pouze na jedno téma z jedné z knih celé *Consultatio*, dokonce v ní pouze na dvě části z osmi, totiž na dva světy z osmi světů, které jsou obsahem první knihy z výše uvedeného jádra celé *Consultatio*, totiž Pansofie čili Pantaxie, knihy o všeobecném uspořádání věcí. Již bylo také vyjádřeno, že v celkovém pořadí sedmi knih *Consultatio* je Pansofie třetí knihou – to, že si byl Komenský vědom symboliky čísel (sedm a tři), není třeba dokazovat. Zde půjde o první dva světy z osmi pansofických světů, o Svět možný a Svět pravzorový, v nich je obsažena metafyzická tematika (v Pansofii následují Svět andělský, Svět materiální, Svět lidské dovednosti, Svět mravní, Svět duchovní a Svět věčný). Po vzoru Cusana, jak zdůraznil Patočka,⁵ popisuje Komenský světoběh podle prastarého emanačního schématu, kdy vše plyne z původní dokonalosti k mnohosti, rozmanitosti a rozptýlenosti, a protože je Komenský jako chiliasta přesvědčen, že prožívá právě sklonek šestého tisíciletí dějin světa, chce připravovat poslední (tedy sedmou) tisíciletou vládu pod kralováním Krista. Podle Komenského přesvědčení je právě člověk povolán k tomu, aby se spolupodílel na uskutečňování návratu všeho do harmonické jednoty – tedy od Světa možného sestupuje vše ke Světu materiálnímu, a díky spolupůsobení člověka od Světa lidské dovednosti vše vystupuje zpět do jedno-

2 Srov. KOMENSKÝ, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. 1. svazek. Praha : Svoboda, 1992, s. 49, 52, 53 aj. KOMENSKÝ, J. A.: *Cesta světla*, s. 22.

3 Srov. KOMENSKÝ, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, s. 69.

4 Srov. SCHIFFEROVÁ, V., BALÍK, V.: Trinitární pansofická metafyzika Jana Amose Komenského. In: KOMENSKÝ, J. A.: *Spisy o první filosofii*. Eds. Věra Schifferová, Vojtěch Balík. Praha : OIKOYMENH, 2017, s. 27.

5 Srov. PATOČKA, J.: *Komeniologické studie III*. Praha : OIKOYMENH, 2017, s. 220: „Není ovšem možno očekávat u Komenského pasivní přepis, nýbrž pouze inspiraci; ... takových inspirací kusánovskými myšlenkami a motivy je v díle Komenského dlouhá a podstatná řada.“

ty Světa věčného. Komenský byl přesvědčen, že když se člověk chopí možností, které mu byly Stvořitelem dány a podle vůle Boží se bude snažit tyto možnosti naplno přivést k uskutečnění, pak plní svou úlohu stvoření k obrazu Božímu a spoluúčastní se na díle Stvořitele. Je zřejmý jak platónský či novoplatónský rámec, ale ve vedení možností k uskutečnění též jasný vliv Aristotela. Jan Patočka považoval Komenského metafyziku za jedinečnou.

V čem konkrétně tkvěla dle Jana Patočky tato jedinečnost? Zatímco jednota struktury jednotlivých světů je známá z mnoha novoplatonizujících koncepcí (Patočka odkazuje na ty, jejichž koncepce měly na Komenského zřejmý vliv: Cusanus, Patritius, Campanella), vyzvednutí Světa možného jako struktury světů reálných z novoplatónského rámce – dle Patočky – vypadává.⁶ Zatímco Campanella užívá Cogito ke zdůvodnění myšlenky panpsychismu a Descartes aby našel pevné východisko poznání podle řádu rozumu, Komenský užívá Cogito ke zdůvodnění nutného „přechodu od metafyziky, pojaté jako pouhý obsah myslí, lux mentium, k realitě, a to realitě jednotně, soustavně pojaté jako řetěz věcí.“⁷ Tím ovšem byla podle Jana Patočky ona myšlenka Cogito ontologicky ohnuta zpět k Augustinovi: „Z Cogito učinil tedy Komenský východisko své pozdní systematické konstrukce a ukázal tím snahu asimilovat nové filosofické motivy...“⁸ Patočka je přesvědčen, že Komenský přetvořením triadismu v deduktivní systém vytváří skutečně něco nového.⁹ Skutečnost, že Patočka viděl Komenského triadismus převzatý právě přes Cusana, ostatně proto se také zabýval srovnáváním triád u Cusana a Komenského,¹⁰ mělo jistě na vidění jedinečnosti Komenského systému značný vliv.

Z celé Komenského metafyzické tematiky se zaměřím na základní trojčinu *unum – verum – bonum*, neboť ta tvoří skutečný základ, podstatu, jádro, které se odráží ve všem existujícím. Přestože Svět možný je základem celé pansofie, základní trojčina *unum – verum – bonum* je popisována více až ve Světě pravzorovém, tedy druhém stupni či gradu, jak píše Komenský. Vydavatelé *Consultatio* v češtině, tedy vydavatelé *Obecné porady o nápravě věcí lidských*, dokonce na tuto skutečnost upozorňují poznámkou: „V textu Světa možného je výklad o *bytí*, esenciálních attributech (*jednota – pravda – dobro*), o *čase* a *místě* shrnut do jediného odstavce bez bližšího označení jejich významu a zařazení, což je na úkor přehlednosti a srozumitelnosti.“¹¹ V novém vydání Světa možného v Komenského *Spisech o první filosofii* se již první poznámka k tomuto dílu vztahuje ke Cusanovi jako tomu, z něhož také čerpal Komenský inspiraci a v několika dalších poznámkách se upozorňuje na to, že mnozí jiní autoři mohli a zřejmě byli Komenskému inspirací. Co je však klíčové, jsou sama

6 Srov. PATOČKA, J.: *Komeniologické studie II*. Praha : OIKOYMENH, 1998, s. 182.

7 PATOČKA, J.: *Komeniologické studie II*. Praha : OIKOYMENH, 1998, s. 183.

8 PATOČKA, J.: *Komeniologické studie II*. Praha : OIKOYMENH, 1998, s. 183.

9 Srov. PATOČKA, J.: *Komeniologické studie III*, s. 298, vysvětlení dvou dedukcí cíle člověka (*finis hominis*) zde od s. 292.

10 Srov. PATOČKA, J.: *Komeniologické studie III*, s. 219–362, zejména pak studie Triády Cusanovy a triády Komenského, s. 280–300.

11 KOMENSKÝ, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, s. 288, 309, pozn. č. 56, 81. Odstavec k němuž se vztahuje poznámka č. 56 je v tomto díle na straně 283 začínající otázkou: „Jak je lze poznat?“

slova (a činy) Komenského. Jestliže od počátku je záměr Komenského ve spise *Consultatio* nabídnout své nejpodstatnější dílo, což mu nebrání v tom, aby sám na mnoha místech doslovně přejímal celé strany ze svých dřívějších statí, proč na tomto místě Světa možného „odbyl“ vysvětlení podstaty jedním odstavcem? Proč se výslovně vyjádřil k *unum – verum – bonum* jen v rámci kapitoly VIII Světa možného notickou: „Poznámka: Čím byla tedy při jednotlivém jsoucnu *jednota, pravda a dobro*, tím jsou u podvojného jsoucnu *sjednocení, shoda a prospěch*. Ať si to tam čtenář přečte a pochopí to.“¹²? Odpověď můžeme najít u Komenského samotného. V pansofickém díle *Prodromus Pansophiae praeludium, quo sapientiae universalis necessitas, possibilitas facilitasque ... demonstratur* Komenský vyznává:

„V mé metodě vysvítá podivuhodná zvláštnost, že se věci ve všech běžných případech dělí na tři části. Prohlašuji, že jsem se nijak dychtivě nesnažil vyhledávat tento rys pod vlivem nějaké své pověry, nýbrž že se to ve všech zcela zásadních věcech samo projevovalo, počínaje od prvních přívlasků (jediné, pravé, dobré) tak, že jsem se někdy v ohromení zarazil, jak jsem užasl nad novostí toho jevu. A když už mě povzbudily příklady a pokoušel jsem se o totéž jinde, shledal jsem, že je to vidět všude. Proto jsem se neodvážil stavět proti pravdě věcí, která se většinou představuje trojím tajemstvím, a spíše jsem cítil, že musím jásat, protože jsem pochopil takovýto soulad svaté trojiny, a toužebně jsem ji hledal také v dalších věcech. Nikdy jsem však (v to pevně věřím) nečinil věcem nějaké násilí, ale postupoval jsem podle toho, jak se samovolně štěpí [...] Nechtě je tedy tato křesťanská pansofie, jež odhaluje trojí tajemství, svatyní věčného trojjediného Hospodina, jediného mocného, moudrého, dobrého Boha, jehož musíme na věky velebit“.¹³

Právě toto hluboké osobní vyznání Komenského se nám může stát klíčem i k jeho užití či neužití trojiny *unum – verum – bonum* v jeho dílech. Na jedné straně zde píše o podivuhodné zvláštnosti, což je jistě pozitivní pojem, na straně druhé o pověře, což je naopak to, čemu se Komenský brání a co se snaží i u ostatních vymýtit. Přestože se svým dílem a životem stavěl proti pověře, mnozí jej ale za práci na *Consultatio* považovali za podivínského staříka, věnujícího se – podle jejich představ: marně – právě jakési iluzi, úchylce, pověře. Jistě Komenský vnímal tyto námitky a pochybnosti svých jindy velkorysých donátorů. Často jim vyhovoval také svým – podle jejich představ: praktičtějším, užitečnějším – dílem například didaktického charakteru. Avšak Komenský si byl vědom toho, že ona podivuhodná zvláštnost, je právě podstatná, zakládající, živoucí vize (*theoria*) pravdy, která jej (podle jeho výše citovaných slov) mnohy přivedla k ohromení, úžasu, která v něm vzbuzovala jáсот, touhu (a Komenský se sám označuje mužem touhy), úctu a láskyplné přimknutí se k Bohu. Je to pro něj tak hluboká vize, tak silné pochopení, přesto (či právě proto) je si vědom toho, že odhalování tohoto tajemství, nakolik mu sám nemůže odporovat, natolik není jen v lidské moci učinit je jasným pro všechny. To jej však nevede k rezignaci, naopak, snaží se kráčet a vést své čtenáře po cestách zřejmého, od

12 KOMENSKÝ, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, s. 288.

13 KOMENSKÝ, J. A.: *Spisy o první filosofii*, s. 58–59, pozn. pod čarou č. 127.

nejpřirozenějších a nejobvyklejších věcí, to jest ozřejmuje, odhaluje, projasňuje poukazem na vzájemné vztahy skutečnost, s níž se může každý obeznámit, v touze přivést své čtenáře k vizi oné podstatné a život zakládající pravdy. I Jan Patočka si dobře všímá překvapujícího faktu, totiž toho, jak se Komenský vyznává z údivu či úžasu nad novostí onoho jevu, neboť triadický princip sám byl velmi starý. I Patočkovi bylo zřejmé, že Komenský musel triadismus vidět naprosto jinak, nově, jedinečným způsobem – a to nově i vůči Cusanovi, neboť „[a]ni u Cusana nemáme v triadismu souvislou nit dedukce či kvazideduktivního vývoje myšlenek“.¹⁴

Oč vlastně jde? *Unum – verum – bonum* jsou v Komenského 17. století již dávno užívané transcendentálie, tedy to, pomocí čeho někteří křesťanští a muslimští myslitelé popisují nejtajemnější základy. Počátky této trojiny lze hledat u Augustina; dále patří k těm, kteří rozvíjejí tuto myšlenku: Pseudodionýsius Areopagita, Boethius, Ibn Sina (Avicena), Philippus Cancellarius (Filip Kancléř), který v díle *Summa de bono* přibližně v roce 1225 formuluje již nauku o transcendentáliích, kterou bude pak promýšlet například Tomáš Akvinský a další.

Je zřejmé, že tato vize patřila a patří mezi ty, které se ukazují myslitelům v různých dobách a různých kulturách. Komenský vnímal, že její vtělení do samého jádra *Consultatio* je pro něj nevyhnutelné a zároveň může být tím, co vzbudí podezření z pověry. V jeho době šlo navíc o řeč, již mluvili a psali myslitelé, které v mnohém kritizoval. Přesto nemohl odporovat tomu, co se „ve všech zcela zásadních věcech samo projevovalo“, nemohl se odvážit „stavět proti pravdě věcí“, když svými slovy utvářel onu svatyni „věčného trojjediného Hospodina, jediného mocného, moudrého, dobrého Boha“.¹⁵

Není však účelem tohoto textu podrobně odkazovat na všechna místa, kde se Komenský přiznává k této vizi. Chci ukázat jen na onu základní osu Komenského metafyziky, dále jak se této vizi otevřel Augustin a jak je možné vidět navázání na nový prvek v Komenského díle i v díle Jana Patočky. Přestože jsou totiž tyto myslitelé odlišní dobou, v níž psali svá díla, lze spatřovat v jejich slovech přes všechnu vzdálenost i určitou společnou řeč. Právě skrze srovnání pak může vzejít i nám náhled, hluboký a pravdivý, který může zažehnout touhu, nevyčerpatelnou, zde a nyní beze zbytku nenaplnitelnou – můžeme ji vyjádřit s odkazem na Komenského jako touhu po svatyni, s odkazem na Patočku jako péči o duši.

Komenský o *unum – verum – bonum*

Podle Komenského metafyziky je veškeré Jsoucno rozdělené na Jsoucno první a Jsoucno od prvního vzniklé. Jsoucno prvním je Bůh, Komenským jmenován také jako Jehova a Jsoucno Jsoucen (*Ens entium*). V Bohu je život,

¹⁴ PATOČKA, J.: *Komeniologické studie III.*, s. 298 (v originále citovaný text v kurzivě).

¹⁵ KOMENSKÝ, J. A.: *Spisy o první filosofii*, s. 58–59, pozn. pod čarou č. 127.

a to nejdokonalejší; v Bohu je také nejdokonalejší pohyb, totiž takový, v němž termíny „od kterého“, „skrze který“ a „ke kterému“ jsou totéž, sám Bůh; v Bohu je i nejvýše dokonalý čin, přičemž činí uvnitř sebe i mimo sebe.¹⁶ Uvnitř sebe Bůh, podle Komenského, vytváří svým činem esenci, plodí a objímá vzájemným poutem lásky; promýšlí dobré a láskyhodné cíle, stanovuje pro ně dostatečné prostředky a dovádí rozhodnutí k účinkům jistými a neomylnými prostředky,¹⁷ mimo sebe koná Bůh tím, že „1. předvídá všechno, co může být, přemýšlí podle řádu, zda něco má být vytvořeno a jaké to má být, 2. vyslovuje zjevení, přikázání (v čemž je základ slova Božího vůči stvoření), 3. vykonává své dílo tím, že tvoří, řídí, napomíná (v čemž je základ Božích děl).“¹⁸

Vše, co je mimo Boha, je pak stvoření, které je, s výslovným odkazem na verš z Listu Římanům 11,36, z něho, skrze něho a v něm. Se Stvořitelem má veškeré stvoření společnou esenci, neboli „vlastní bytí, jímž je každé jsoucné něco a není nic“¹⁹. Kromě esence má stvoření se Stvořitelem společné esenciální atributy, neboli akcidenty, kterými jsou na prvním místě jednota, pravdivost a dobrota.²⁰ Jak již bylo uvedeno výše, zde popsaná triáda (*unitas, veritas, bonitas*) se vyskytovala běžně v soudobých kompendiích školské metafyziky, Komenský sám ji ve spise *Scenographia* dává do souvislosti s Augustinovou triádou *unitas, species, ordo* (jednota, podoba, řád).²¹

Každý z těchto tří atributů ze sebe dle Komenského rodí jinou trojici: jednota rodí místo, čas a kvantitu – neboť cokoli je jedno, je v mezích místa, času a kvantity; pravdivost ze sebe rodí kvalitu, činnost a trpnost – neboť vše, co jest, je nějaké a nutně něco činí a trpí; dobrota pak ze sebe rodí řád, užitek a láskyhodnost – neboť cokoli jest dobré, je nějak uspořádané a díky řádu něčemu užitečné a díky užitečnosti pro někoho hodné lásky. Zde Komenský dodává: „Jinak to možné není.“²² Skutečně, je přesvědčen Komenský, vyplývali vše co do své podstaty z bytí Boha, pak musí být možné vidět skutečně ve veškerém stvoření také tyto atributy jako stopy Boha.

Každý článek, tímto způsobem z původní trojice akcidentů odvozený, má v sobě dle Komenského opět svou esenciální trojnost: místo sestává z trojí podvojnosti (vpředu – vzadu, nahoře – dole, napravo – nalevo); čas je Komenskému plynutí minulého, přítomného a budoucího, neboli trvání přes termíny od kterého (před), skrze který (nyní), ke kterému (po); kvantita je trojí ve smyslu množství, velikosti, tíhy (které se měří počtem, mírou, váhou). Komenský zde ihned uvádí ke kvantitě ve smyslu množství: první mezi počty je trojice.

Odras, zrcadlení jednoho a přesto trojičního *Ens entium* se objevuje tak Komenskému ve všem, co člověk může nahlédnout, poznat, prožít, z čeho, v čem a skrze co žije, pohybuje se a je.

16 KOMENSKÝ, J. A.: *Spisy o první filosofii*. Praha : OIKOYMENH, 2017, s. 645.

17 KOMENSKÝ, J. A.: *Spisy o první filosofii*, s. 645, 651–657.

18 KOMENSKÝ, J. A.: *Spisy o první filosofii*, s. 649.

19 KOMENSKÝ, J. A.: *Spisy o první filosofii*, s. 39.

20 KOMENSKÝ, J. A.: *Spisy o první filosofii*, s. 39, 145.

21 KOMENSKÝ, J. A.: *Spisy o první filosofii*, s. 39, pozn. č. 103; srov. s. 126–127.

22 KOMENSKÝ, J. A.: *Spisy o první filosofii*, s. 143.

Augustinova cesta k obrazu Trojice v *De civitate dei*

Jestliže Komenský sám odkazuje na souvislost s triádou nalezenou u Augustina, nahlédněme nyní na to, jakou cestou se k obrazu Trojice vydává Augustin. Je jistě vícero možností, jak to lze učinit, neboť Augustinovo dílo je rozsáhlé. Zdánlivě nejpřirozenější se jeví nahlédnout do Augustinova spisu *O Trojici*. Zde však Augustin postupuje specifickou cestou, v níž ukazuje odraz trojjediného Boha v lidské mysli. O obraze Trojice, který je celkově v přirozenosti člověka, svědčí Augustin v díle *De civitate dei*. Zde Augustin především v osmé a jedenácté knize díla ukazuje propojitelnost teologických vyjádření s náhledem filosofie rozdělitelné na tři části, o kterém svědčili již nejpozději v platónské Akademii,²³ totiž na etiku, fyziku a dialektiku, kterým stoikové budou říkat etika, fyzika, logika a toto pojmenování pak bude recipováno po mnohá další staletí, totiž jako rozdělení filosofie na filosofii morální, naturální a racionální, které není v rozporu s rozdělením filosofie na teorii a praxi.²⁴ Zároveň v osmé knize se vyskytuje ona trojina jediný, pravý a nejvýše dobrý Bůh,²⁵ která bude později mnohými mysliteli dále promyšlena jako Boží primality či transcendentálie. Jak již víme, i Komenský bude jednotu, pravdu a dobro vnímat jako esenciální atributy, které jsou v základu i všeho stvořeného.

Čteme-li pozorně celé dílo *O boží obci*, lze vnímat, že Augustinovou motivací je nejen, aby jeho čtenáři poznali, totiž aby nahlédli pravdu, ale zejména, aby podle pravdy žili, aby ve svém životě činili takové skutky, které budou poznány pravdě odpovídat, budou s ní v souladu – to pak znamená, že půjde o skutky dobré. V celém obraze dvou obcí, totiž obci lidské a obci boží, je klíčové nikoli to, co je poznáno, ale jak lidé žijí, zda ve svém chování projevují dobrou vůli a konají dobře, nebo zda se od dobré vůle odvracejí a jednají tak, že budou spravedlivě potrestáni. Celé dějiny lidstva touží Augustin ukázat jako cestu, na níž se lidé (a někteří andělé) odvracejí od jediného pravého a dobrého Boha, a proto je spravedlivě čeká trest, nepřijmou-li skrze Krista možnost navrátit se k Bohu, již se ujímají jen ti, kterým bylo milostí Boha dáno poznat a žít podle vůle Boží, která je zároveň „duchem života, který všechno oživuje a je tvůrcem každého těla a každého stvořeného ducha“.²⁶

Není jistě náhodou, že jak v osmé, tak v jedenácté knize díla *O boží obci* píše Augustin o Trojici v těsném sepětí s náhledem filosofů na tři části filosofie, fyziku čili filosofii naturální, logiku čili filosofii racionální a etiku čili filosofii morální. Augustin dokonce výslovně upozorňuje, že z tohoto náhledu filosofů „ještě neplyne, že filosofové při této spojitosti měli nějak na mysli

23 Srov. HADOT, P.: *The Selected Writings of Pierre Hadot. Philosophy as Practice*. London : Bloomsbury, 2020, s. 63. srov. HADOT, P.: *The Present Alone Is Our Happiness*. California, Stanford : Stanford University Press, 2011, s. 176.

24 AUGUSTINUS, A.: *O boží obci. Knih XXII*. Přeložila Julie Nováková. Praha : Karolinum, 2007, s. 261 (CD 8,4).

25 AUGUSTINUS, A.: *O boží obci*, s. 262 (CD 8,4); s. 268 (CD 8,10).

26 AUGUSTINUS, A.: *O boží obci*, s. 179 (CD 5,9).

Boží trojici“, třebaže zároveň si je Augustin vědom, že Platón „usoudil, že původcem všech přirozeností a dárce poznání i vnukatelem lásky, skrze níž se dobře a blaženě žije, může být jenom Bůh“.²⁷ Čtenářovu pozornost si dovoluji obrátit ke skutečnosti, že ve stejné části²⁸ uplatňuje Augustin na několika řádcích trojiny: přirozenost–poznání–láska (či přirozenost–moudrost–láska), příroda–pravda–dobro, příčina–způsob–cíl, přirozenost–vzdělání–užitek, povaha–znalost–požitek, naturální–racionální–morální, příroda–teorie–praxe, fyzika–logika–etika, plození–učení–dobro, původce–učitel–dárce, bytí–poznání–blaženost. Síla oné trojiční vize je zde zjevná. Skrze tyto trojiny se připravuje Augustin na slavnou část 26 jedenácté knihy *O boží obci*, v níž zazníávají slova „I my v sobě poznáváme obraz Boha, t. j. jeho svrchované Trojice, ... obraz, který ještě potřebuje nápravy a zdokonalení, aby mu byl i svou podobností nejbližší. Neboť jednak jsme, jednak víme, že jsme, a jednak to bytí i vědění milujeme. ... že jsem a že to vím a miluji, tím jsem si naprosto jist ... není třeba se bát argumentování akademiků: ‚Což jestli se mýlíš?‘ Neboť mýlím-li se, jsem. ... i kdybych se mýlil, bezpochyby se nemýlím v tom, že vím o svém bytí. Neboť právě jako vím, že jsem, tak vím také právě to, že to vím. A protože ty dvě věci miluji, připojuji k těm věcem, které vím, také tuto lásku jako něco třetího a stejně důležitého.“²⁹ Bůh, kterého Augustin popisuje jako toho, „který svrchovaně jest, který je svrchovaně moudrý, který je svrchovaně dobrý“ zanechává v nás, jeho stvoření „jakési jeho stopy, někde více, někde méně otisknuté“, proto již mohli správně filosofové postřehnout, že všechno úsilí se pohybuje v mezích tří velkých obecných otázek (zkoumání přírody, pravdy, dobra)³⁰, neboť zahlédli ony stopy: „Protože jsme tedy lidé, stvoření k obrazu svého Stvořitele, jenž má pravou věčnost, věčnou pravdu, věčnou a pravou lásku, a jenž sám je věčnou a pravou a milovanou Trojicí...“³¹

Zatímco dle Augustinova výkladu i filosofové mohli nahlédnout onu pravdu správným způsobem, Augustinovi běží zejména o uplatnění toho třetího a stejně důležitého, neboť je to právě láska, která se v lidské praxi projevuje dobrou vůlí, životem podle dokonale dobré vůle Boha. Ve výše jmenovaných trojinách užitých Augustinem postupně ve 25. části jedenácté knihy *O boží obci* jde tedy nejen o první dvě části jednotlivých trojin, ale ve skutečném, pravém životě i o uskutečňování oné třetí části (tedy toho, co na tomto místě Augustin jmenuje: láska, dobro, cíl, užitek, požitek, morální, praxe, etika, dárce, blaženost).

27 AUGUSTINUS, A.: *O boží obci*, s. 378 (CD 11,25).

28 AUGUSTINUS, A.: *O boží obci*, s. 378 (CD 11,25).

29 AUGUSTINUS, A.: *O boží obci*, s. 379 (CD 11,26).

30 AUGUSTINUS, A.: *O boží obci*, s. 378 (CD 11,25).

31 AUGUSTINUS, A.: *O boží obci*, s. 382 (CD 11,28).

Pohyb existence dle Jana Patočky

O tom, jak nahlédl pohyb existence Jan Patočka, jsem již na stránkách časopisu *Studia Aloisiana* psala.³² Připomenu tedy jen, že jde podle Jana Patočky o základní, celkové pohyby, o pohyby duše či pohyb existence, který má tři podoby či projevy, přičemž tehdy, kdy je zdůrazněn jeden, jsou ostatní dva v pozadí, ale přítom. Již sama tato okolnost musí znít tomu, kdo studuje a promýšlí trojiční učení nápadným způsobem podobně. Tedy i když je zdůrazněn například pohyb akceptace, zakořenění či zakotvení, jsou ostatní dva pohyby již přítom, i když v pozadí. Patočka samozřejmě neusiluje popsat atributy Trojice, ale zkoumá to, co bylo ve 20. století promyšleno filosofy, kteří i za toto své úsilí jsou charakterizováni jako filosofové existence. Připomeňme zde tedy filosofický náhled, dříve uvedených platónských a novoplatónských filosofů, pomocí trojin v Augustinově díle zmíněných v CD 11,25 předtím, než výslovně pojednal o trojjedinném Bohu v CD 11,26: přirozenost–poznání–láska, příroda–pravda–dobro, příčina–způsob–cíl, přirozenost–vzdělání–užitek, povaha–znalost–požitek, naturální–racionální–morální, příroda–teorie–praxe, fyzika–logika–etika, plození–učení–dobro, původce–učitel–dárce, bytí–poznání–bláženost. V kontextu křesťanské filosofie je vždy zejména druhý z těchto prvků poznamenán pádem člověka (striktně vzato jsou poznamenány posléze všechny, ale starozákonní tradice zmiňuje v kontextu pádu korupci, pád člověka v souvislosti se stromem *poznání*: Gn 2,17–3,22). Pokud však člověk přijme spásnou pomoc od Boha skrze Krista, od Boha, který je jediným pravým Učitelem, pak může být jeho činnost již zde na zemi také, jakkoli nedokonalým, obrazem spásy – a na konci věků pak dovršeno jeho poslání naplněním spásy. Jde tedy nejdříve o pohyb od Původce ke stvoření, pádu, vykoupení, napravení, spáse. To byla také dynamická linie Komenského, v kontextu jiných metafyzik jedinečná, metafyzika nikoli *more geometrico*, ale *more trinitario seu divino*.³³ Patočka vidí ale i Komenského metafyziku jako v určitém aspektu problematickou, podobně jako viděl též problematickou metafyziku Platónovu, proto také mimo jiné píše spis *Negativní platonismus*. Schopnost zachycení toho pravdivého v Komenského vizi mohla vést Jana Patočku, jak chce ukázat tento text, také k formulaci jeho teorie životního pohybu, pohybu duše.

Patočka jako žák i kritik Husserlův i Heideggerův, pokračuje ve fenomenologické tradici. Zde jsou v centru fenomény, *fainomena*. Zachránit jevy (*sozein ta fainomena, salvare apparentias*), to byl už záměr Platónových současníků.³⁴ Filosofové v setkání se sofisty totiž už viděli a chápali, že člověk

32 Srov. SVOBODOVÁ, Z.: Pohostinnost a zakořenění jako jeden ze základních životních pohybů. *Studia Aloisiana*, Bratislava : Teologická fakulta Trnavskej univerzity, 2017, roč. 8, č. 1. ISSN 1338-0508, s. 5–17.

33 KOMENSKÝ, J. A.: *Spisy o první filosofii*, s. 9.

34 Srov. ARISTOTELÉS: *Metafyzika* XI, 8. Srov. *Procl. Hyp.* 5.10 (PROCLUS: Hypotypōsis astronomica-rum positionum, dostupné na: <https://catalog.perseus.org/catalog/urn:cts:greekLit:tlg4036.tlg002>). Srov. DUHEM, P., BROUZENG, P.: *Sozein ta phainomena: Essai sur la notion de théorie physique de Platon à Galilée*. 2. Paris : Librairie Philosophique J. Vrin, 1989. ISBN 9782711608058. Srov. ŘÍHA, K.: Zásady duchovního života. *Studie*, II-III / 1987, č. 110-111, Řím: Křesťanská akademie, 1987, s. 101–136, zde zejm. s. 113, dostupné na: http://scriptum.cz/soubory/scriptum/studie/studie_1987_110-111_ocr.pdf.

si může vymýšlet, může falšovat to, co se mu ukazuje na představovanou „skutečnost“. Ta však není živá tak, jak jsou živé jevy, tato „skutečnost“, které se člověk chápe, kterou si je schopen přivlastnit jako „fakt, skutečnost, u níž je možno se prostě zastavit a ji konstatovat“³⁵, kterou je člověk schopen dělit, ovládat, je jen mínění, nikoli pravda. Odhalovat rozdíl mezi míněním a pravdou, je základní úkol filosofie od jejích počátků. Fenomenologie nevzniká až s Edmundem Husserlem, to samozřejmě Husserl sám dobře věděl, ale vznikla již tehdy a tam, kde se člověk snažil odhalovat rozdíl mezi míněním a pravdou a na tento rozdíl také poukazovat – ostatním.³⁶ V tom je odpovědnost filosofa, který nehledá pravdu pro sebe sama, ale protože nemůže žít ve lži a je-li společenskou bytostí, nemůže ani lhostejně nechat ve lži žít druhé. Husserl napsal na počátku svých *Karteziánských meditací*: „Nepochází bezútěšnost naší filosofické situace nakonec z toho, ... že zmizel duch radikální filosofické odpovědnosti?“³⁷ Pokud se ale člověk chápe jevů „účinně“ tak, že z nich vyděluje část, pak jsou fenomény – jevy manipulovány, znehodnocovány. V subjekt-objektovém přístupu ke světu člověk deformuje to, co se jeví v tom, jak se to jeví, tím jevy znehodnocuje. Tato metoda přístupu ke světu začíná, jak známo, Descartem. Komenský, jeho současník, si byl nebezpečí toho, k čemu tato metoda povede, vědom. V tom zřejmě také lze spatřovat důvod nápravného díla Komenského. Kdyby byl Komenský spokojen s nějakou již nalezenou cestou, sám by jen na ni poukázal a nic by sám nemusel tvořit. Komenského *Obecná porada o nápravě věcí lidských* je však považována za unikátní filosofické dílo a na jeho unikátnost se snažil právě Jan Patočka upozornit – a jak poznamenával často Radim Palouš: Patočka objevil pro svět Komenského jako filosofa či filosofa výchovy³⁸.

Může-li být nějak popsána filosofická metoda, pak pro Jana Patočku je jí péče o duši, která je péčí o otevřenou duši, která je zároveň sebevýchovou a výchovou, vedením k obratu, v němž má člověk lidsky, svobodně spolujednat ke svému lidství, aby žil v pravdě, nikoli ve lži. Otevřená duše nemá ve svém středu předchůdně zájem člověka, nemá v něm žádné lidské postuláty, žádné *violencia humana*, žádnou libovůli. Otevřená duše neodmítá poznání, neodmítá racionalitu ani vhléd, ale nedomáhá se jimi „neomezené vlády nad světem“³⁹. Kdyby to činila, byla by duší uzavřenou.

Jan Patočka kritizuje i Komenského snahu, že totiž nakonec i on podlehl libovůli, *violencia*, když vydával za harmonii a jednotu *o sobě* to, co

Srov. ŠPELDA, D.: *Ke genezi kopernikánské reformy*. Brno : Masarykova univerzita, 2002, dostupné na: <https://journals.muni.cz/profil/article/view/20132/16118>

35 PATOČKA, J.: *Komeniologické studie II: soubor textů o J.A. Komenském*. Ed. Věra Schifferová. Praha : OIKOYMENH, 1998, 396 s. ISBN 80-86005-03-4, s. 354.

36 Srov. HUSSERL, E.: *Karteziánské meditace*. 2. vyd. – repr. Praha : Svoboda, 1993. ISBN 80-205-0311-0, s. 11.

37 HUSSERL, E.: *Karteziánské meditace*, s. 11.

38 PALOUŠ, R.: *Heretická škola*. Praha : OIKOYMENH, 2008, s. 83. Srov. PALOUŠ, R.: Předmluva aneb něco z historie české filosofie výchovy. In: SVOBODOVÁ, Z.: *Nelhostejnost: Črty k (ne)náboženské výchově*. Praha : Malvern, 2005, s. 6–7.

39 Srov. PATOČKA, J.: *Komeniologické studie II*, s. 345.

člověk pociťuje „jako harmonicky souhlasící a k sobě se hodící“.⁴⁰ Tam, kde se vlomí moc, vlastnění, přivlastnění, tam se vzdaluje *alétheia* a zbývá jen *léthé*. Máme-li ale možnost poučit se i náhledy druhých, pak je třeba oddělit to, co je plodem mylného mínění, tedy co je klamné, i to, co je banální, a pokusit se nahlédnout pravdivé živoucí jádro, *logos*, který měli již myslitelé před námi možnost nahlédnout, s vědomím, že jde pro nás dosud o poznání ne-dokonalé.

Patočka se snaží ukázat svým náhledem-teorií života jako trojjediného pohybu lidskou existenci. *Co je existence?* je i název jednoho ze zásadních Patočkových textů,⁴¹ v němž se třemi pohyby duše čili pohybem existence výslovně zabývá. Teprve poté, co zde ukázal na způsob, jak lze například skrze literární umění odhalovat možné struktury či vrstvy pravdy v životě („Započnu proto od několika literárních děl, na nichž si všimneme toho, že spisovatel dosahuje v některých případech zvláštního dojmu životnosti, vystižení toho, oč v lidském životě běží, nechá-li dějství probíhat na několika úrovních, které se posléze vyjeví jako etapy našeho vztahu k sobě, k způsobu, kterým jsme; tento vztah sám se přitom ukáže jako zastření či jako vyjevení, zpřístupnění, otevření.“⁴² „Od povrchu k jádru a podstatě, od pouhého zdání k pravdě vždy plnější.“⁴³) poté, co odkázal na tři velké snahy ozřejmit co je lidská existence mysliteli 20. století, totiž na pojetí existence Karla Jasperse, Martina Heideggera a Jeana Paula Sartra, sám za sebe píše: „Domnívám se, že existují ... tři základní pohyby, odpovídající třem nezbytnostem a v tom smyslu základním možnostem lidského života.“⁴⁴ Jde o text napsaný v roce 1969, který jistě vybízel v tehdejší Československu k reflexím právě takových literárních děl, která Jan Patočka zmínil na začátku studie, neboť po nadějeplném jaru 1968 přišel srpen 1968 a s ním okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy, situace, která otřásla nadějami mnohých. Bylo by spíše s podivem, kdyby si filosof Jan Patočka v takové době otázku „Co je existence?“ nekladl.

Jasnými slovy ozřejmuje Patočka, jak vidí existenci spojenou s Aristotelovými pojmy *energeia* a *entelecheia*, v nichž je zdůrazněno uskutečňování (dosud stále nedokonavě), nejen uskutečnění podstaty (uskutečnění *essentia* ve smyslu realizace, provedení), ale existence „je si cílem, vrací se svou činností k sobě, je svým skutkem u sebe a v sobě. Proto je existence cosi jako pohyb a jako pohyb je u Aristotela přechodem od možnosti ke skutečnosti, který je sám skutečný, tak je životem v možnosti i existence.“⁴⁵ Existence je tedy jednáním, pohybem, uskutečňováním možností, jakožto zacílené, orientované jednání je etickým pohybem. Zároveň Patočka charakterizuje v tomto textu pohyb lidské existence jako úrovně, etapy či vrstvy vztahu k pravdě: „Ony úrovně lidského života, od jichž využití v beletrii jsme vyšli jako od fenoménu, na němž jsme začali analyzovat existenci, jsou v podstatě úrovně vztahu k pravdě: úroveň

40 PATOČKA, J.: *Komeniologické studie II*, s. 347.

41 Srov. PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*. Praha: OIKOYMENH, 2009, s. 335–366.

42 PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*, s. 336.

43 PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*, s. 337.

44 PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*, s. 354.

45 PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*, s. 342.

uzamčenosti, iluze a klamu, úroveň pohotovosti k vědění a svědomí, úroveň předběhu až k cíli, odemčenosti a ustálení v pravdě, která vidí sebe i druhé.“⁴⁶

Zamýšlíme-li se pak nad popisem tří pohybů, jak je podává Patočka v závěrečných stránkách textu *Co je existence?* v souvislosti výše jmenovaných triád u Augustina a základní triády *unum-verum-bonum* užívané i Komenickým, vyvstává nám vzájemná podobnost: První pohyb charakterizoval Jan Patočka jako pohyb zakotvení, akceptace, kde „nás poutá bytí na jsoucno v jeho ojednotlivění“, kde „se pociťuje jednota a splynutí“⁴⁷, tedy *unum*. Ve druhém pohybu jde o „chladný odhad způsobu, jak nás lze použít“⁴⁸, je to pohyb, „kde jsem svou rolí a svým úkolem, kterému stačím nebo podléhám“⁴⁹, tedy snaha člověka nalézt své *verum*, svůj způsob, své poznání, svou pravdu, své vzdělání, uplatnit svou znalost, svou racionalitu (jmenovány zde nyní byly některé z prostředních termínů Augustinových trojin z CD 11,25). Třetí pohyb nazývá Patočka také životem v odevzdanosti: „život, který se odevzdává, žije mimo sebe a pravost tohoto „mimo sebe“ dosvědčuje právě tím, čeho se vzdává. Klene tak společenství těch, kdo v tomto vzdávání a odevzdávání se si rozumějí a popíráním oddělených center vytvářejí totéž jednotné společenství odevzdanosti, společenství v oddané službě, které jedince překračuje.“⁵⁰ Třetí pohyb, jindy také pohyb průlomu, vlastního sebepochopení, pohyb pravdy, je podle Patočky lidsky nejvýznamnější, v němž „se ukazuje, že se mohu otevřít pro bytí ještě jinak, že mohu modifikovat tuto vazbu k jednotlivému, proměnit vlastní vztah k universu. Tato proměna jde přitom ruku v ruce s proměnou vazeb k vlastnímu životu; není to pouhé nazírání, není to čistá reflexe ani kontemplace, ty se vyskytují na její cestě zajisté jako etapy, ale i zde je žití v možnosti uchopením, realizací této možnosti, je modalitou praxe.“⁵¹ I Jan Patočka si uvědomuje, že třetí pohyb není možný bez prvních dvou, ale teprve ve třetím pohybu se jedná o život lidský, který se otevírá proměně, je průlomem k životu ve společenství, kde si lidé ve vzájemném odevzdávání rozumějí, kde se již může počínat projevovat *bonum*.

Závěr

Jestliže podle Augustina i filosofové mohli nahlédnout, že veškeré základní otázky se týkají buď fyziky, logiky, nebo etiky, přestože někteří z nich také vyznávali, že dárce moudrosti a poznání pravdy je Bůh, neplyne z toho ještě, že si v této trojině či třech tvářích filosofie uvědomovali stopu Boha v Trojici, kterého Augustin vyznává jako jediného, pravého a dobrého. Není však jisté náhodou, že čtenáře svého díla *O boží obci* vede k pasážím o Trojici vždy

46 PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*, s. 342.

47 PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*, s. 358.

48 PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*, s. 359.

49 PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*, s. 361.

50 PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*, s. 365–366.

51 PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*, s. 361.

skrže pasáže o fyzice, logice a etice čili o filosofii naturální, racionální a morální. Tyto pasáže mají být přípravou na promýšlení tajemství Trojice. Fyzika, logika a etika jsou mu *vestigia Trinitatis*, stopy trojičního Boha, ve kterých se pro člověka odráží vždy tajemná jednota, pravda a dobro Boha. Popisuje-li v tomto díle kulturní a náboženské zvyky různých národů, shledává u mnohých z nich hodně pravdivého, ale často poukazuje na mylná přesvědčení a z nich plynoucí jednání, která nebyla dobrá, protože člověk odpadl od dobré vůle, od pravdy a nežije v jednotě. V plnosti jediný, pravý a dobrý je dle Augustina pouze Bůh, on je také dárce dobré vůle, učitelem pravdy a původcem bytí.

Když Jan Amos Komenský ve svých metafyzických spisech jako základní jádro všeho co jest označil trojinu *unum – verum – bonum*, užíval tak pojmy ve své době již dlouhé tradice nauky o transcendentáliích, neboli tajemných základech, esenciálních attributech, principech jsoucna. Komenský tak svým dílem navazuje nejen na Augustina, ale i na tradici středověké trinitární metafyziky, například Huga ze Svatého Viktora či Bonaventury, přičemž za Komenského hlavní inspirátory jsou zde považováni především Mikuláš Kusánský a Tomáš Campanella.

Při zamyšlení Jana Patočky nad úrovněmi lidského života či základními pohyby, jimiž se uskutečňuje pohyb existence, se ukazuje, jaký vliv zanechalo na jeho vlastním promýšlení a uskutečňování péče o duši jako o životní pohyb předchozí zkoumání a studium, včetně studia Komenského. Ostatně Patočka sám řadí dvě komeniologické studie do publikace *Aristoteles, jeho předchůdci a následovníci*.⁵² Zde mimo jiné upozorňuje, že až Aristotelés zakládá vědu o pohybu a zároveň je možné spatřovat v Komenského vzestupných gradech či světech Pansofie (čili Pantaxie, třetí knihy *Consultatio*) naději na pohyb existence, když se člověk vystaví proměně a skutečné péči o duši, péči o pohyb života, když se chopí možností a vede je jedinečným způsobem k uskutečnění, jestliže nepřestává vyhlížet život v pravdě. Patočka o existenci hovoří jako pohybu a nahlédl spojitost s Aristotelovými pojmy *energeia* a *entelecheia*, v nichž je zdůrazněno uskutečňování, pohyb jako přechod od možnosti ke skutečnosti, kdy se lidský život uskutečňuje v jakýchsi vrstvách pravdy v životě, třech možnostech či základních pohybech, přičemž tam, kde je jeden z pohybů zdůrazněn, tam jsou zároveň další dva v pozadí. Zatímco v prvních světech líčených v Pansofii je zřejmý platónský či novoplatónský rámeček, od Světa lidské dovednosti je ve vedení možností k uskutečnění též jasný vliv Aristotela. Jan Patočka považoval Komenského metafyziku za jedinečnou, tvůrčí syntézu dosavadních metafyzických prací.

Komenský popsal nejdokonalejší pohyb v Bohu způsobem, v němž termíny „od kterého“, „skrže který“ a „ke kterému“ jsou totéž, sám Bůh.⁵³ Měl

52 PATOČKA, J.: *Aristotelés, jeho předchůdci a dědicové: Texty z 50. a 60. let*. Ed. Ivan Chvatík. Praha : OIKOYMENH, 2018. Jedná se o tyto dvě studie: Mezihra na prahu moderní vědy: Cusanus a Komenský, Komenského Všeobecná porada. Tyto studie byly vydány též In: PATOČKA, J.: *Komeniologické studie II: soubor textů o J.A. Komenském*. Ed. Věra Schifferová. Praha : OIKOYMENH, 1998, s. 134–148, 149–211.

53 KOMENSKÝ, J. A.: *Spisy o první filosofii*, s. 645.

na mysli Boha, který zanechal ve stvoření (i v člověku) stopy jednoty, pravdy a dobra, které se odrážejí ve filosofii jako fyzika, logika a etika.

Použitá literatura

- HADOT, P.: *The Present Alone Is Our Happiness*. California, Stanford : Stanford University Press, 2011.
- HADOT, P.: *The Selected Writings of Pierre Hadot. Philosophy as Practice*. London : Bloomsbury, 2020.
- KOMENSKÝ, J. A.: *Cesta světla*. Praha : Mladá fronta, 1992.
- KOMENSKÝ, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Praha : Svoboda, 1992.
- KOMENSKÝ, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Svazek I. Praha : Svoboda, 1992.
- KOMENSKÝ, J. A.: *Spisy o první filosofii*. Praha : OIKOYMENH. Knihovna novověké tradice a současnosti, 2017.
- PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*. Praha : OIKOYMENH, 2009.
- PATOČKA, J.: *Komeniologické studie I: soubor textů o J. A. Komenském*. Ed. Věra Schifferová. Praha : OIKOYMENH, 1997.
- PATOČKA, J.: *Komeniologické studie II: soubor textů o J. A. Komenském*. Ed. Věra Schifferová. Praha : OIKOYMENH, 1998.
- PATOČKA, J.: *Komeniologické studie III: soubor textů o J. A. Komenském*. Ed. Věra Schifferová. Praha : OIKOYMENH, 2003.
- PATOČKA, J.: *Aristotelés, jeho předchůdci a dědicové: Texty z 50. a 60. let*. Ed. Ivan Chvatík. Praha : OIKOYMENH, 2018.
- SCHIFFEROVÁ, V., BALÍK, V.: Trinitární pansofická metafyzika Jana Amose Komenského. In: KOMENSKÝ, J. A.: *Spisy o první filosofii*. Eds. Věra Schifferová, Vojtěch Balík. Praha : OIKOYMENH, 2017, s. 7–32.
- SVOBODOVÁ, Z.: Pohostinnost a zakořenění jako jeden ze základních životních pohybů. *Studia Aloisiana*, Bratislava : Teologická fakulta Trnavskej univerzity, 2017, roč. 8, č. 1. ISSN 1338-0508, s. 5–17.

PhDr. Zuzana Svobodová, Ph.D.
Karlova univerzita, 3. lékařská fakulta,
Ústav etiky a humanitních studií,
Husitská teologická fakulta, Katedra učitelství
Jihočeská univerzita, Teologická fakulta, Katedra pedagogiky
Kněžská 8, CZ – 370 01 České Budějovice
e-mail: svobodz@tf.jcu.cz